

Paul Reets ja tema kultuurikogu

Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus on Eesti Teaduste Akadeemia 1993. aastal asutatud teadus- ja arendusasutus, kus lisaks teadustööle tegeldakse ka Eesti riigile olulise kultuuripärandi säilitamisega. Kirjanduskeskuse muuseumiosakond asub Nõmme linnaosas Rahumäel, Väikese Illimari tänaval, majas, mida aastakümneid tunti rahvasuus Tuglase maja nime all. Aastail 1976–1993 oligi see ametlikult F. Tuglase majamuuseum, mida juhatas toona ja veel tükk aega hiljemgi legendaarne August Eelmäe. Algselt ei olnud tegu siiski mitte Tuglase, vaid kirjanikepaar Artur Adsoni ja Marie Underi 1933. aastal valminud eramuga, kuhu 1944. aastal pärast pärisomanike pagulusse minekut lubati oma kodu rajada Friedebert ja Elo Tuglase. Aastast 2002 juhatab muuseumiosakonda väsimatu teotahtega Eha Rand.

F. Tuglas oli Teaduste Akadeemia kirjavahetajaliige 1946. aastast saadik ning jäi selleks ka kõige karmimatel stalinistlikel aegadel, mil ta oli välja visatud nii Kirjanike Liidust kui ka igalt poolt mujalt, kaotanud pensioni ja kodanikuõigused ning oma loomingu avaldamise võimalused. Ilmselt tunnustusena selle kummalise sõltumatuse eest pärandas Tuglas testamendiga 8. maist 1970 oma raamatu- ja kunstikogu Teaduste Akadeemiale. Raamatuid oli Tuglase pärandvaras ligemalt 13 000 (pluss perioodika), kunstiteoseid üle 1000, lisaks 5000 fotot, 3000 piltpostkaarti, mööblit, olmeesemeid jm. Tuglase käsikirjade ja kirjavahetuse arhiiv anti juba aastakümnete eest üle Eesti Kirjandusmuuseumile. Nii kunsti- kui ka raamatukogu on tutvustatud hiljuti mitmel näitusel¹ ning käesolevagi aasta novembris võib Kadriorgu Kastellaanimajja (E. Vilde muuseum) vaatama tulla Jüri Haini koostatavat väljapanekut tuntud autorite tundmatust töödest Tuglase kogus.

Tänaseks on Tuglase kunagisele pärandvarale tublisti lisa tulnud. Jätkem kõrvale pidevalt täienev käsiraamatukogu, mida maja töötajad ja uurijad tarvitavad oma igapäevatoos. Ajaloolise

väärtusega annetused jagunevad suuremateks ja väiksemateks, millest viimasedki võivad omada erilist tähtsust. Nii näiteks kinkis New Yorgis elav Eesti Kultuurfondi esimees Kaare (Kaarin) Kolbre muuseumile Geislingeni laagri aegse Endel Kõksi maali „Kunstnerite Klubi“ (1947), 11 isikuga grupiportree, millel on kultuuriloolise dokumendi kaalu.

Esimene suuremahuline lisa Tuglase kogule oli Adsoni ja Underi 1996. aastal Rootsist saabunud raamatukogu fragment, mis sisaldas üle 2600 teose; sellele lisandusid hinnalised kunstitööd (E. Wiiralt, O. Kokoschka jt.). 2007. aastal kinkis kirjanduskeskusele oma kunstikogu – väliseesti kunstnike 29 tööd – Eesti Kultuurfond Ameerika Ühendriiges; seda rekonstrueeriti ja eksponeeriti.²

Paul Reetsi kultuurikogu on kolmas suurem täiendus Adsoni-Underi-Tuglase maja hoidlatsesse. Selle Eestisse saatmise algatas – muidugi peremehe lahel loal – New Yorgi ja New Jersey naiste „võimas rühm“ koosseisus Kaare Kolbre, kunstnik Epp Ojamaa-Kuhn ja kultuurfondi endine aseesimees Heljo Laev; oluline oli arhitekt Mart Ojamaa, tehnikateadlase Keto Soosaare ja küllap veel mitme teise abi. P. Reets valis välja väärtuslikuma osa oma raamatuid ning kunstitööd ja arhiivimaterjali, millest umbes pool jõudis juba 2011. aasta mais Nõmmele. Kriitiliseks muutus olukord 2011. aasta oktoobris, kui P. Reetsi tervis järsult halvenes ja ta pidi oma korterist kolima Wingate'i hooldekodusse Bostonis. Mõne kuu jooksul tuli korter varast tühjendada, see paigutati väliseestlaste kodusse. Eesti peakonsul USA-s, Sten Schwede on raamatute ja maalide lõplikul transpordil Eestisse oma lahet abi lubanud.

Reetsi kogu võib jagada tinglikult kolmeks osaks: raamatud, kunstiteosed ja elulooline materjal. Viimasesest on tähtsaim 22 kaustikutäit mõttepäevikut, mida on peetud alates 21. detsembrist 1947 kuni 10. septembrini 2010, niisiis 63 aasta vältel, kokku ligi 4500 lehekülge eesti-

¹ Vt. katalooge: Muutliku vikerkaare all. Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse kunstikogu. Näituse kataloog. Koost. E. Rand. Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, Tallinn, 2010; Hingede ränd. Ado Vabbe ja Friedebert Tuglas. Näituse kataloog. Koost. E. Rand. Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, Tallinn, 2011.

² Lävel. Eesti Kultuurfondi Ameerika Ühendriiges kunstikogu 1968–1975. Näituse kataloog. Koost. E. Rand. Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, Tallinn, 2008.

Paul Reetsiga vestlemas. Joonistab Maarja Undusk, kirjutab Jaan Undusk. Erakogu

Hooldekodus Paul Reetsi külastamas. Seisavad (vasakult): Epp Ojamaa-Kuhn, Kaare Kolbre, Maarja Undusk, Jaan Undusk, Mart Ojamaa. Erakogu

saksa-, prantsus- ja ingliskeelseid vaatlusi isikliku elu ja kultuuri teemadel. Kui siinkirjutaja oleks seda käsikirja lugenud, võiks ta Reetsi vaimuilmast palju enamat öelda kui praegu. Et päevikut on peetud pika aja jooksul, siis ilmselt ei lõpetata päris samas punktis, kust alustati. Pealiskaudsel sirvimisel näib, et kui algul mõjustas Reetsi maailmapilti kunsti üliluslikkuse taju, siis lõpus oskab ta seda enam hinnata lihtsat rõõmu, mida uss tunneb õuna sisse oma ettearvamatut maailma uuristades.

Päevikule lisaks on arhiivimaterjalide hulgas isiklikke ja arhitektuurifotosid, kirju ja postkaarte, ekliibriseid ja nende matriitse, kirikuarhitektuuri sedelkataloog, linnavaateid, joonistusi, isikutunnistusi ja -tõendeid, äratrükke jm. Reetsile saadetud kirjad annavad tunnistust kontaktidest Eestis elavate kultuuritegelastega, näiteks Villem Raami, Mark Soosaare, Viivi Luigega, erialaseid küsimusi arutatakse Volde- mar Vaga ning Öie ja Leo Utteriga. Nii Vaga kui ka Reetsil juba nõukogude ajal Ameerikas külas käinud Raam (kes signeerib end ühes kirjas kui „Vilgelmus Raamus”) ning abielu- paar Ants Viires ja Evi Tihemets on Reetsile saatnud pühendusega raamatuid. Reets esindab põlvkonda, kus olid veel levinud esivanematega seotud parunilegendid; need kuulusid kindlalt eestlase identsusteadvusse. Reetsidegi perepärimuse järgi on nende esiisa Sinalepa mõisnike Kursellide vallaspoeg. Sellega seoses on Reets aastal 1950 kirjutanud Eestimaa rüütelkonna endisele genealoogile ja arhivaarile Georg von Krusenstjernile Münchenisse ning tellinud tollet Kursellide sugupuud koos mõne fotoga. Sugupuusse on ta Otto Friedrich von Kurselli (1805–1885) viienda, ebaseadusliku lapsena tindiga juurde märkinud „Hindrek (1854)” – see oli siis Reetsi vanaisa. Niisama kodulooline oli Reetsi aastatepikkune – ja muuseas koos Villem Raamiga jagatud – huvi Ridala kiriku vastu, millest ta on kirjutanud ka eriartikli (kogumikus „Verbum habet Sakala”, 1974).

Väga hinnaliseks tuleb pidada neid kuut õlimaali, mis Reets Kirjanduskeskusele annetas: Eduard Rüga „Õhtutund“ (1959), „Kapriis“ (1962) ja „Naine veiniklaasiga“ (tinglik nimetus, dateerimata), Epp Ojamaa-Kuhni „See kord lavaliselt” (1964) ja „Kompositsioon” (dateerimata) ning Arno Vihalemma „Võrgud lumes” (1954), samuti Rüga värviline puulõige „Kartulivõtt” (1942) Teise maailmasõja aegsest kümnelehelisest mapist „Lõuna-Eesti inimene ja loodus”, kuhu kuuluv „Metsatööd” oli Kirjanduskeskuses juba varem. Maalidele lisandub

kenake hulk E. Rüga, Endel Kõksi, A. Vihalemma, Ruth Tulvingu, Anne-Reet Parise, Evald Okase, Evi Tihemetsa ja Johann Naha graafilisi lehti ning joonistusi, samuti Artur Adsoni paar joonistust ja mõne teisest rahvusest autori tööd. Eriliselt tõstaksin esile valikut Ilse Leetaru 1970. aastate graafikast.

Reetsi kunstiannetuse teine pool koosneb eksootilistest pisiobjektidest, mis on ostetud enamasti Bostonist. Need on näiteks Kesk-Ameerika ja Jaapani lauanõud (sealhulgas ka 19. sajandist), eelajalooline Guatemala või Mehhiko kivikirves ning olmeekide jadeiidist amulett. Efektsena troonib kollektsiooni 14.–15. sajandi Birmast või Vietnamist pärit Buddha metalne käsi sõnumiga „Ära kardada!”.

Valdava osa kokku umbes 750 annetatud raamatust moodustab laadilt mitmekesine kunstialane kirjandus (ca 400 nimetust), ent põnevaimad on ehk just need antikvaarsed näited (ca 65 teost), mille Reets on aastate jooksul – enamasti võileivahinna eest – hankinud Ameerika vanaraamatupoodidest. Siia maani oli Tuglase raamatukogu eakaimaks köiteks 1729. aastal Amsterdams välja antud prantsuskeelne „Kuradi ajalugu” („Histoire du Diable”), mida lehitseb Felix Ormusson novellis „Poet ja idioot”. Nüüd küünivad kaks vanimat majas hoitavat teost tagasi 17. sajandisse. Need on vanarooma kirjaniku Terentiuse kuus ladina komöödiat, mis ilmusid Amsterdams aastal 1630 (esimest korda trükiti Terentiuse näidendeid ca 1470 Strassburgis) ning inglase Basil Kennetti „Rooma muististe” vaselõigetega esmatrükk („Romae Antiquae Notitia, or the Antiquities of Rome”, London, 1696). Lisa saab ka varane 18. sajand, seda tänu itaallase Pietro Garzoni kahest köitest koosneva „Veneetsia vabariigi ajaloo” vastavalt kolmandale ja teisele trükile (Veneetsia, 1712/1717), barokkarhitekti Giacomo da Vignola kuulsa õpperaamatu „Viis arhitektuuristiili” (1562) 1723. aasta Rooma ja Milano väljaandele ning piiskop Jeremy Tayloriga omal ajal ülipopulaarsele ellujäämisõpetusele („The Rule and Exercises of Holy Living”, London, 1650) aastast 1727.

Antiikkirjanduse austajaile võiksid huvi pakkuda Lucretiuse „Asjade olemusest” (Pariis, 1744), Caesari teosed (London, 1753), Pindarose Olümpia oodide kreeka-italia kakskeelne väljaanne (Rooma, 1762), Homerose „Odüsseuse” prantsuse tõlge (Pariis, 1777), Homerose „Iliase” Christian Gottlob Heyne ladinakeelse kommentaariga kriitiline editioon (Leipzig–London, 1802) ja Sallustiuse teoste 1804. aasta Philadelphia väljaanne.

Uusaja rahvaste kirjandusest on tähelepanuväärseimaks tuntud teoste varased trükid. Nii on nüüdsest Kirjanduskeskuses Lord Byroni „Childe Haroldi palverännu” neljanda laulu esmatrükk (London, 1818), millest suurema osa moodustavad autori märkused 135 leheküljel (Reets ostis selle teose kunagi 25 senti eest); Thomas Percy kuulsa kolmeköitelise ballaadikogu „Reliques of Ancient English Poetry” kolmas trükk (London, 1775); John Philipsi miltonlikus blankvärsis „Luuletuste” (London, 1762) ja sama vormisuunda jätkavate James Thomsoni „Aastaaegade” varane trükk (London, 1766), samuti Thomsoni populaarse teose tõlge prantsuse keelde (Pariis, 1796); R. P. Knighti didaktiline poeem „Maastik” (London, 1794) ja Samuel Butleri satiirilise tähtteose „Hudibras” (1663/1678) piltidega väljaanne aastast 1819; samuti E. A. Poe esimese neljaköitelise teostekogu kordustrükk (New York, 1861). Mittelebelletristlikust ingliskeelsest kirjavarast tooksin esile USA teise presidendi John Adamsi (oli president aastail 1797–1801, G. Washingtoni ja Th. Jeffersoni vahel) peateose „A Defence of the Constitutions of Government of the USA” kolmanda köite esmatrüki (London, 1788); nn. jakobiitide mässu (1745–1746) ajaloo James Ray sulest (London, 1760); puugravüüri pioneeri Thomas Bewicki „Neljaljalgsete üleüldise ajaloo” autori eluaegse seitsmenda trüki (Newcastle, 1829). Tundub, et meie uurijatel on veidi kahe silma vahele jäänud Augustus Bozzi Granville’i kaheköiteline Peterburi-reisikirj, mille teine trükk (London, 1829) asub nüüdsest Nõmmel; selles on ka kirjeldused Riist, Narvast ja Tartu ülikoolist, kus autor tõstab erilist esile professorite Struve ja Ledebouri teeneid; Rannapungerjal kohtab Granville juhtumisi vene luuletajat Žukovskit, kes teel Peterburi seal hobuseid vahetab.

Prantsuskeelseist raamatuist jäävad silma valgustusliikumise esimese biograafia, Voltaire’i „Karl XII ajaloo” täiendatud uustrükk (Dresden, 1761); Jean-François Marmonteli filosoofilise romaani „Inkad” esmatrükk (Liège, 1777); Suure Prantsuse revolutsiooni ainelistele anekdootide kogumik (Pariis, 1791); F. T. M. d’Arnaud’ oodid (Pariis, 1769); La Fontaine’i miniatuurne valmikogu (Pariis, 1801); satiirilise joonistaja ja 19. sajandi alguse Pariisi „füsioloogia” kuulsaima kujutaja Paul Gavarni esimene teostekogu neljas köites (1845–1848). Romantismiajastu tuntud raamatukunstniku Tony Johannot’ illustratsioonidega on ehitud Molière’i 1844. aasta teosed, mille juhatab sisse

tollase juhtiva kriitiku Sainte-Beuve’i eessõna, ning „Don Quijote” inglise tõlge (London, 1840; 800 illustratsiooni).

Saksa kirjanduse ja sealjuures muidugi Goethega on Reetsil olnud eriti tihe suhe. Goethe vaatab meile vastu ühelt ta ekliibristest (Johann Naha, 1948) ja Goethest on ta kirjutanud peatüki paguluses ilmunud „Maailmakirjanduse peajoonetesse” (Stockholm, 1968). Reetsi pärandis on hulk raamatuid Goethelt ja Goethe kohta, nende seas Cotta kirjastuse (Stuttgart) 30-köiteline teostekogu aastaist 1851–1858. Vanemast raamatust jääb silma Herderi „Zerstreute Blätter’i” kuuenda valiku esmatrükk (Gotha, 1797), Karl Wilhelm Ramleri antoloogia „Lyrische Blumenlese” laiendatud uustrükk (Karlsruhe, 1785), Friedrich Justin Bertuchi kunagi nii tähtis „Don Quijote” saksa tõlge (Karlsruhe, 1785).

Omaette nähtus on Viini kirjanik Heimito von Doderer, mitme väliseesti intellektuaali lemmik. Dodereri lähendas Eestile eriti jõuliselt Ameerikas tegutsenud Ivar Ivask, kes kavatses 1960. aastate algul kirjutada austerlasest monograafia ja andis muuseas tõlkimisimpulsi Ain Kaalepile. Ent ka Reets on Dodererile läkitanud inspireerivaid kirju, mille mõju on tajutav nii Dodereri viies vastukirjas Reetsile aastaist 1963–65 (need asuvad Eesti Kirjandusmuuseumis) kui ka Dodereri 1996. aastal kahjuks väga küsitavalt publitseeritud kirjades Ivaskile (olen neist kirjutanud ajakirjas Looming 1997, nr. 12). Emmake Reetsi südamlikult, tema kirjad on mulle väärtus omaette, lausub Doderer 1963. aastal Ivaskile. Reetsile kirjutab austerlane, et tunneb end talle eluhoiakult lähemal seisvat kui Ivaskile ja tänab selgituste eest Eesti ajaloo ja eesti keele arhailiste kihistuste vallas. Reets saadab Dodererile kingituseks Leopold I aegse medali, samuti ühe Tammsaare teose ja raamatu Narvast. Reetsi raamatukogus on omakorda Dodereri romaani „Merovingid ehk totaalne perekond” esmatrükk (München, 1962) autori kolmevärvilise (punane, roheline, sinine – nii nagu ümbrispaberi kirjad) pühendusega ilmumisaasta oktoobrist. Muide, eesti kirjandusest pälvivad Reetsi kogus tähelepanu Marie Underi sissekirjutustega teosed.

Ainus teadlikult harrastatud filosoof näib olevat Martin Heidegger, kelle loomingut esindavad üksteist teost aastaist 1954–1969.

Need on vaid terad Reetsi raamatukogus peituvast kirjanduslikest ardeist. Reets pole raamatuid valinud mitte ainult neis sisalduvate tekstide või teose vanuse, vaid ka kujunduse ja

illustratsioonide järgi. Enamik tema Eestisse jõudnud ja jõudvaist raamatuist paistabki silma oma kujundusliku kvaliteediga, osalt on tegu nn. kunstnikuraamatu valda sirutuvate teostega. Seda täiendavad tihti raamatu bibliofiilsed tunnused, näiteks piiratud või signeeritud ja nummerdatud tiraaž. Vanemad köited vajavad sageli korrallikku remonti.

Kunstiraamatute puhul on kujunduslik kvaliteet muidugi teose trükkimise eeldus. Seda sorti teosed moodustavad mahuliselt suurima osa Reetsi raamatukogust ja on potentsiaalset eesti lugejat silmas pidades ilmselt ka suurima praktilise kasutusväärtusega. Siinkohal pole võimalik anda vähegi ammendavat ülevaadet Reetsi koguse kuuluvaist sadadest kunsti- ja arhitektuurialastest monograafiatest, albumeist, mappidest, kataloogidest, kunstniku- ja pildiraamatuist ning ajakirjadest. Ent võib arvata, et paljud neist – eriti Ameerikas ilmunud piiratud levikuga väljaanded – on nüüdsest ainueksemplarid Eestis. Ajaloolise suurteosena väärib eraldi mainimist Rembrandti umbes 360 estambi heliogravüüridena trükitud koondväljaanne aastaist 1881–1884, mis ilmus 500 eksemplaris (Pariis–London–Leipzig) ja on Nõmmel olemas kahe poolnakköite, 16 mapi ja umbes 130 lahutilise lehe näol. Eesti bibliofiile huvitavad ehk kõige enam Johann Naha aastaist 1960–1975 umbes 30–50 eksemplaris Münchenis ilmunud ning puulõikes ja -gravüüris teostatud nummerdatud ekssliibrüstevihud.

Ent kes on siis lahke annetaja Paul Reets ise, see väliseesti ringides hästi tuntud kultuuri- ja seltskonnategelane, Eesti Kirjanike Liidu liige, kelle kohta põhiaandmeid leidub ka teatmeteostes (Eesti kirjanike leksikon, 2000; Eesti kirjakuulutaja eksiilis, 1989)? Paul-Heinri Reets sündis 5. juulil 1924 Tallinnas, tema sõjaväeametnikust isa Viljam (Villem) Reets (1888–1955) oli pärit Ridalast, ema Emilie (sünd. Koolmeister, 1886–1962) aga Helmest; mõlemad jäid pärast Teist maailmasõda Eestisse. Reetsid elasid mitmes paigas Nõmmel (Haava, Hiiu ja Voolu tänaval), noor Paul käis 1932–1936 Nõmme algkoolis ja 1936–1943 Nõmme gümnaasiumis. Kooliajast mäletab ta hästi emakeeleõpetaja Nikolai Rimmelit, hilisemat tuntud grammatikut ja keeleteadlast Mart Rimmelit isa. Rimmelilt küsinud ta lugeda Tammsaaret, ja kui tahtnud teada, millest räägib „Tõde ja õigus”, vastanud Rimmel: „Puhtast armastusest.” Tammsaare ja Juhan Liiv meeldivad Reetsile eesti kirjandusest siamaani üle kõige, isiksusena ka K. A. Hindrey, kelle 100. sünniaastapäevaks on ta

kirjutanud ilmselt oma parima essee (Tulimuld 1975, nr. 4). Koolipoisina käis Reets piilumas oma kultuurikogu praegust asupaika, Adsoni ja Underi uhiuut, veel kardinateta maja, mis oli valmis saades olnud Nõmmel üks moodsamaid. Omapärane olnud ka Henrik Visnapuu korter oma viltuse lae, seinapinkide ja vaipadega. Aastaist 1943–1945 teenis Reets Saksa sõjaväes ja käis enne Läände jõudmist läbi Tšehhi põrgust (väike käsikiri sõjamälestustega on Hellar Grabbi valduses). Aastaist 1945–1950 õppis ta Bonni ülikoolis ajalugu, võrdlevat usunditeadust ja kunstiajalugu, käis 1947. aastal ka Freiburgis ning jõudis magistrikraadini Harvardi ülikoolis (1951–1953). Eriti rikastavad olid Bonni aastad, kui Reets sai kuulata säärase tähtede nagu tohutu kunstiajaloolise eruditsiooniga Heinrich Lützeleri, filosoof Erich Rothackeri (kultuur kui avalik elustiil) ja sotsioloogilise usuteaduse juhtfiguuri Gustav Menschingi loenguid. Aegamisi süvenes õppuris teadmine kõige kunstiks peetava suhtelisusest, ta hakkas hindama laste ja loodusrahvaste eneseväljendust, seda, mida nimetatakse primitivismiks, samuti majade alati elulist ilu ja kivide mineraalset esteetikat („Kivi on aeg ise,” ütleb Reets, kelle viimases aias oli põnev kivikogu). Saksa keeles tundis ta end kodus, oma kirjutamisstiili leidmisel võttis eeskujuga Heideggerist (mõtlemine kui poeesia) ja prantsuse sümbolistidest (väljendustihedus). Just Bonnis alustas Reets ka oma mõttepäeviku pidamist, minnes 1949. aasta lõpul osaliselt üle saksa keelele.

1. mail 1950 jõudis Reets New Yorki ja elas edaspidi peamiselt Bostonis. Ta töötas pikemat aega Lahey kliiniku registratuuris toimikute korraldajana (*manager of files*), valmistades kella kaheksast õhtul kuni keskööni ette järgmisel päeval vaja minevaid dokumente. Mõõdukas õhtune tööaeg jättis päevad suuremalt jaolt puutumata, see võimaldas lugeda, kirjutada, jalutada, kunsti nautida ja keeli õppida. Nii sai Reets iseseisvalt selgeks vanakreeka keele, mida loeb vabalt nagu inglise, prantsuse, ladina ja saksa keeltki; viimast nimetab Reets oma *Herzenssprache*’ks ehk südamekeeleks. Vene keeles väidab intellektuaalne vembumees end oskavat vaid ühte lauset ja selleks olevat я люблю немецкий народ („armastan saksa rahvast”).

Avalikkuse ette astus Reets 1955. aastal ajakirjas Vaba Eesti Sõna kirjutisega „Kunst rahvale” (see on taastrükitud kogumikus „Vaba Eesti tähistel”, 2000). Tema nelikümend aastat kestnud kirjandusliku tegevuse viljaks on rohkem kui 120 valdavalt säästliku pikkusega publi-

katsiooni kunstist ja kirjandusest, sageli näituste ja raamatute arvustused, ent ka ulatuslikumad isiku- ja loominguloolised portreed (Jaan Oks, A. H. Tammsaare, K. A. Hindrey, Juhan Liiv, E. Rüga, A. Vihalemm, E. Kõks jt.), mõned väärt lühiuurimused Eesti keskaegsest arhitektuurist („Saaremaa raamat”, 1962; Mana 1972, nr. 39; Tulimuld 1976, nr. 2) ja arutlused üldisematel teemadel. Muu seas on ta arvustanud Eestis Nõukogude ajal ilmunud T. Nurga, V. Vaga, V. Tootsi jt. kunstimonograafiaid ning kollektiivseid koguteoseid, samuti luuleraamatuid (U. Laht, A. Suuman, A. Valton, V. Luik). Leonid Stolovitši marksistlik-leninliku kunstiteooriaga võtab Reets pintsettide vahel valusalt, aga ikka tasakaalukalt ja mõista püüdvalt kokku. Niisama usaldusväärset hindab ta enamasti kõike nõukogudeaegse Eesti kultuuris toimunut. Reetsi üks kirgi on olnud kirjutada aforisme, millest on avaldatud umbes pool tuhat. Nende seas on ilusaid mõtte- ja kujundileide *à la* „Süütus ei ole voores, vaid ootamine”, „Prometheusele mõteldes hakkab maks valutama”, „On olemas kirjatükke, nii abstraktseid ja kuivi, et neid lugedes suitsetadagi ei julge”, „Hinge roppusest kasvab vaimu õis. Parfümeeritud kunstilillekesi toob toonekurg” jne. Tema lood „pakurahvast” ehk moodsatest kilplastest, millel on aimatav seos pagulusega, on pisike panus eesti satiiri ajalukku.

Siinkirjutajal õnnestus tänu Ameerika sõpradele Paul Reetsiga kohtuda käesoleva aasta 30. ja 31. jaanuaril Wingate at Brighton'i hooldekodus Bostonis, kus Reets elab koos hiinlase Kou Mai Chow'ga toas number 101. Palju siin ju ruumi ei ole, kaks voodit ja öökapid, neid eraldamas kardin. Neist umbkaudu 500 raamatust, mille keskel noor Reets oma Nõmme kodus üles kasvas, ja neist tuhandetest valitud köidetest, millega koos ta Ameerikas harjus elama, oli hooldekodu palatisse järele jäänud vaid kolm piltidega teost. Möödast päevad, mil õpiti nautima olemise suurt kunsti, vabas õhus või lambivalgel, vaikuses või koduse muusika saatel (Bach, Mozart, Corelli, Schubert, Debussy, Ravel, Mart Saar), tihtipeale koos valge reinveini, valge bordoo või Lombardia punastega. Ent Paul Reetsi südamlük-kõmised eluiha on ka ratastoolis nakatav, kitsenenud eluruum pole kaasa toonud mingit ükskõiksust selle suhtes, mis on nüüdseks kättesaamatu. Reets tervitab külalisi hooldekodus kui majaisand, lilla kampsun seljas ja kollased sokid jalas. Räägib hardunult sellest, kuidas jälgis Guatemalas laste mängu, üht kaunistat asja maailmas, ja paugub

tuntud pagulasluuletaja peale, kes “roomas iga au ees, kaval kui kurat”. Reetsi kuulata on isegi kütkestavam kui teda lugeda, sest tema kõne on mahuline, mahlakas, tema sõnal on substantsi tunnuseid, kaal ja katsutavus. Isiksus on kogu öeldus nii selgelt kohal, et kaob vajadus tajuda sõnu kui suhtelisust.

Reets on tahtnud elada nagu vaba mees muiste ja on seda ilmselt ka suutnud. Ta on oma vaimsed ja meelelised ihad lahus hoidnud leivatööst ning pole lasknud tööl enda üle võimust võtta. Väliseestlaskonna üldiselt ju heakodanlikku struktuuri arvestades on Reets kahtlemata autsaider, härrasmehest diletant vanas heas mõttes, kes on püüdnud hoiduda nii-öelda häbitavast professionaalsusest ja tegelda asjadega armastuse ajel. Ka kogujana pole Reets ilmselt olnud professionaal (selleks pole olnud majanduslikku alustki), vaid võtnud siit ja sealt, nagu tahtmist ja võimalusi on jätkunud. Ent kui polegi olnud selgeid teoreetilisi printsiipe, siis seda enam peegeldab tema vara ühe põneva ja elamise imest haaratud isiksuse tegemisi, tajusid ja tujusid. Kultuurikogu kui jälg temperament-selt elatud elust. Esindav osa sellest asub nüüd ja edaspidi Nõmmel.

Jaan Undusk